

NÉPZENEKUTATÁS

A MAGYAR TÁRSADALOM tudatában Kodály Zoltán elsősorban mint alkotóművész él, azután mint pedagógus. Viszont tudományos munkássága a köztudat háttérében maradt; inkább csak vetülete látszott művészi és nevelői működésén, nyilatkozatainak szuggesztív, szinte kényszerítő erejű, sokirányú erudícióra valló, lapidáris mondatain. Pedig művészi jubileuma egyben népzene tudományunknak is ünnepe. Hiszen művészi hitvallása elválaszthatatlan a népzenétől, és fejlődése, éppen úgy, mint Bartóké, együttjárt annak feltárásával, törvényeinek és történetének újabb megvilágításával.

Kodály mint falukutató, az Ethnographia lapjain állt először a nyilvánosság elé („Mátyusföldi gyűjtés“. 1905.) Tudományos munkássága azóta is a Magyar Néprajzi Társaság működésével és célkitűzéseivel maradt a legszorosabb kapcsolatban (ez külső kifejezésre is jutott Kodály dísztagságában). Így a Magyar Néprajzi Társaságra hárult az a kedves kötelesség, hogy a jubiláló zeneszerző tudományos munkásságát a nemzet színe előtt megtisztelje. A tiszteletadásban a Társaság mögé sorakozik egész társadalmunk, napjainkban ritka együttérzéssel. Ezt fejezik ki mindnyájunk örömeire a magyar művelődés legfőbb órének bevezető szavai: „Örülök, hogy ez ünnepélyes alkalommal a magyar népzene tudós kutatóját, gyűjtőjét és rendszerezőjét s egyúttal mint zeneköltőt, az aranyjános értelemben vett „doctus poeta“-t köszönhetem, de elismeréssel kell illetnem őt ugyanakkor mint nemzetnevelőt, a magyarság egyik legnagyobb tanítómesterét is.“ Kodály szemében ez a tanítómesterség nem méltóság, hanem „egy szebb, teljesebb, zenében is igazabb magyar életnek“ szolgálata; jellemző rá az a szinte alázatos szeretet, mellyel a nép és muzsikája iránt viseltetik. Az Emlékkönyv is hű maradt Kodály felfogásához; ünnepi megnyilatkozása egyben nemzetszolgálatnak is készült: közel 400 oldalon, több mint harminc tanulmányban sorakoztatja fel a népzene problémáit és így hazai irodalmunkban először tárja elének ilyen személetességgel a népzene tudomány gazdagságát és jelentős kapcsolatait. Gunda Béla, az Emlékkönyv szerkesztője, nemcsak ezért érdemel dicséretet. Szerkesztői megjegyzése bizonyára csekély hányadát sem árulja el annak az önfeláldozó utánjárásnak, mellyel a mai politikai viszonyok között 17 külföldi tudós munkáját tudta biztosítani a mű számára.

Az Emlékkönyv tanulmányait olvasva önkéntelenül is számot vet az ember: mennyire vagyunk a hazai munkával? Hogyan állunk a külföldhöz viszonyítva? Az előttünk lévő cikkek sürgetnek, hogy a második kérdéssel kezdjük.

Első tekintetre feltűnő, hogy a külföldiek között több összehasonlító nagy összefüggéseket kereső, összefoglaló munkára akadunk, mint a mieinknél. Nemcsak az Emlékkönyvben van ez így. Bartók és Kodály szüntelenül a további gyűjtés fontosságát és a népzenevel való közvetlen érintkezést hangoztatták. Ugyan nem zárkóztak el a tágabb látókör elől: Bartók azon kívül, hogy a környező népek zenéjének legalaposabb ismerője, Kis-Ázsiában és Afrikában is végzett gyűjtőmunkát; éppen Kodály és az ő rendszerető munkája tárta fel a magyar népdalnak azt a rétegét, mely teljes biztossággal Kelet felé mutat, ősinek mondható és értékelés szempontjából is különös figyelmet érdemel. Azonkívül az a rövid összefoglalás is, amit Kodály a Magyar Népzeneben nyújtott, meglepően sok zenetörténeti kapcsolatra világított rá és még többet ígér. Mégis, az összefüggések megállapításában mind a ketten úgyszólván aszketikusan mértéktartók és fegyelmezettek; különösen a távolabbi kapcsolatok kérdésében, vagy hipotézisek felállításában óvatosak. (Szép példa rá Bartók: Népzene és a szomszéd népek népzeneje c. füzet. Mint az operáló sebész, olyan óvatosan kezeli a kérdést, míg végre nyilatkozhatik: „a magyar falu régi és új dallamanyaga magyar kultúrkinccs, olyan

kultúrkincs, amit nem a jelenlegi szomszédainktól vettünk kölcsön, hanem amiből mi adtunk nekik“.)

Ezzel szemben a nyugati kutatás, úgylátszik, inkább az összefüggésekre veti magát. Hiszen érthető, hogy a színes és nagy távlatokat nyújtó képek csábítják a népzeneék tanulmányozóját. Különösen olyan országokban, ahol a népzene már nem olyan értelemben gyakorlat és valóság, mint nálunk és keleti meg déli szomszédainknál, illetőleg, ahol a műzene többszázéves, folyton erősödő zengése a népzeneék kutatni- és tanulmányoznivaló exotikumká halkította. A közvetlen élmény kikapcsolása csak a logikai konstrukcióknak használ, de ugyanakkor utat nyithat igen sok téves megítélésnek és hamis összekapcsolásnak is. Nem mintha a nyugati tudomány elhanyagolta volna a gyűjtést. Csak éppen a saját hazájában is, meg exotikus területen is túl keveset gyűjtött ahhoz, hogy végső következtetéseket vonhasson le belőle. De valahogyan a zenetörténetet és a népzeneatudományt rossz időben fogta el a szellemtörténet áramlása: összefogni és kapcsolatokat keresni kényszerült akkor, amikor saját anyagát még össze sem kereste, nem-hogy rendszerezte volna. Hogy dátumokkal is szemléltessünk: pl. Németországban 1901-ben jelent meg a nagy zenepszichológusnak, Stumpfnek az összehasonlító népzeneekutatást nekilendítő műve: *Ton-system und Musik der Siamesen*; 1911-ben már kiadta *Die Anfänge der Musik* c. munkáját, pedig az alapos feltárás és a primitívek vizsgálata csak a húszas évek után indult meg igazán. 1941-ben kezünkbe vehettük Danckert szintézisnek számító könyvét: *Das europäische Volkslied*; ugyanakkor a német népdalkutatók még szorgalmasan vitáztak, vájjon az „*altes Volkslied = nordisch, neueres Volkslied = dinarisch und ostisch*“ — megállapítás helytálló-e vagy nem, másfelől meg a hiányos gyűjtés kiegészítését, sőt némely vidékre vonatkozólag egyenesen megkezdését sürgették. Pedig Németország 1934-ben már 19 kisebb intézetet és 2 nagy archívumot állított a népzeneekutatás szolgálatába!

Abba a furcsa helyzetbe kerültünk, hogy megállapításokat hallunk a népzeneék keletkezése, vándorlása, jellemzése, sőt értékelése dolgában, egyenesen a történelemelőtti korokig terjedő igénnyel, anélkül hogy az addig gyűjtött anyagot közösen megállapított kategóriák és terminusok alapján megvizsgálták volna, vagy az egyes népek kutatói véleményüket kicserélhették volna.

Ugyanilyen nehézségekkel küzd az összehasonlító népdalkutatás zenetörténeti téren is. Csak egyetlen példát említünk: a gregorián-dallamok feltárását és vizsgálatát. Európa minden népzenejével kapcsolatban megemlíti a gregorián-hatásokat; de a gregorián egyes korszakainak stílus-határait még a mai napig nem vonták meg kielégítően. A dallamok publikációja még elmaradottabb. A középkor hanyatlásakor a gregorián-himnuszok, szekvenciák vagy prózák dallamainak száma több ezerre rúgott; az egyházi használatra hivatalosan kiadott és a tudományos művekben közzétett dallamok száma ma még nem haladja meg a 400-at! Pedig hangjegyes emlékekben nincs hiány; egyedül a kassai XV. századi ikerkódexből 60 szekvencia-dallamot írhatunk ki. Hogyan várhatunk ilyen körülmények között teljes értékű, véglegesnek mondható megállapításokat?

A szellemi együttműködés kebelébe tartozó *Commission internationale des Arts populaires* 1928-ban éppen a magyar résztvevők (Bartók, Lajtha) indítványára foglalkozni kezdett az itt ismertetett nehézségekkel és hamarosan tervet dolgoztatott ki a népzeneék egységes szempontok alapján való gyűjtésére — különös gonddal foglalkoztak a grammofoon-felvételek kérdésével — a nyert anyag kicserélésére és a problémák egyöntetű tárgyalására. A Lajtha szerkesztésében 1934-ben megjelent első kiadvány (*Musique et Chants populaires*) 18 állam népzenegyűjtéséről számolt be azzal a tervvel, hogy a továbbiak során külön szervezet alakuljon a népzene nemzetközi összehasonlító tanulmányozására (*Centre international de la Chanson et*

de la Musique populaires). A munka itt megakadt: éppen ez a kiadvány mutatott rá az egyes országokon belül megmutakozó, rövid időn belül le nem győzhető akadályokra és nem pótolható hiányokra.

1942-re a helyzet nem igen változott. Az Emlékkönyv külföldi gyűjtésre vonatkozó, vagy nemzet történeti kapcsolatokat kutató, nagyrészt külföldi szerzőktől eredő tanulmányai még mindig a főntebb vázolt állapotokat tükrözik. Arsunar, Brailoiu, Nataletti cikkei a török, román és olasz népdalgyűjtés köréből még igen sok megoldatlan problémára és gyűjtésbeli hiányra mutatnak rá. (Érdemes elolvasni, mit írt Bartók 1934-ben a mintaszerű román gyűjtés kapcsán: „... a „Román zeneszerzők egyesülete“ eddig 8000 dallamot gyűjtött; a román kultuszminisztérium népzenei archívumában állítólag 8000 dallam van; összesen tehát 16.000, nagyrészt a régi Romániából származó dallam; pedig mindkét intézet aránylag kis területet kutatott fel: legalább 10-szer akkora az a terület, ahol még senki sem gyűjtött. Ha ugyanolyan energiával folytatják ott a munkát, ahogyan eddig végezték; ha tanulmányozás számára hozzáférhető állapotban együtt lesz legalább 50—60 ezer dallam erről a területről; ha ismerni fogjuk az Ázsia és Európa határán lakó északi török (türk) és tatár népek zenéjét is: akkor, akkor talán felelhetünk ezekre a kérdésekre.“) Danckert és Schneider munkájában (A félhangnélküli pentatónia eredete; Egyiptomi parasztdalok) is inkább a jól megválogatott dallamok és a hozzájuk fűzött közvetlen megállapítások, mint a belőlük levont konzekvenciák hatnak természetesen és meggyőzően. A hangszer történeti fejezetek realisabb talajon állnak; anyaguk nem vész úgy a mérhetetlenbe és a művészettörténet erős segítséget szolgáltat hozzá. (Farmer, Kunst, Sirola és Väisänen cikkei.) Egyik legtanulságosabb munka Jeppesené: Népi dallamelemek Octavio Petrucci frottola-kiadványaiban (1504—1514), de bármilyen lelkiismeretes munka is, fölényes anyagismerete úgyszólván légüres térben mozog az olasz népdalgyűjtés fogyatékosága miatt; éppen a „népi dallam“ valósága siklik ki a kezünk közül. Úgy érezzük, hogy az összehasonlító kutatás igényeit legbelülről Krohn, a finn, és bátran mondhatjuk, az európai rendszerező népdalkutatás atyamestere érezte meg. Tanulmánya (Módszertani kérdések az összehasonlító népdalkutatásban) friss és gondolkodtató, különösen azzal, hogy katalógus-céduláinak tervezetét 50 magyar dallamon próbálja ki. Érdekes tisztáznivalók kerülnének napvilágra, ha Krohn céduláit összehasonlítás kedvéért Kodály is kitöltene.

Az európai kutatás ilyen állapota megérteti velünk Bartók és Kodály óvatos magatartását. Mindjárt örömmel meg is állapíthatjuk: a magyar népzene tudomány fiatalabb művelői követik példájukat. Egy mondatban így jellemezhetnők őket: munkásságunk elsősorban a hazai anyag feltárására és rendszerezésére, másodsorban az összefüggések megállapítására irányul; ez utóbbiban óvatosan mértéktartók és mindig a biztos eredmények talaján maradnak. Munkájuk áttekintésében is nehéz volna őket kiválasztani az öregebbektől. Az Emlékkönyv átolvasása után szinte familiáris együttest látunk magunk előtt: közöttük van még, mint mosolygó nagyapó, Vikár Béla, aki tréfák, vidám kalandok mögé rejtegeti kezdeményezői érdemeit; a generációban unokaszámba menő fiatalok pedig még a nagy mesterek műhelyéből kikerülve, ha kissé szkeptikusan is, mint Járdányi Pál, mégis a közös nagy munka szeretetével mérlegelik a jövő lehetőségeket. Milyen ideális „munkaközösség“ kerekednék belőlük, ha egyszer mindnyájan találkoznának!

Kodály 1937-ben, A magyar népzene c. összefoglaló munkájának előszavában felsorolta a magyar népzene kutatókra váró feladatokat. Áttekintésükben az ő sorrendjét követjük.

A közvélemény talán csodálkozva veszi tudomásul, hogy a népzene-kutatók máig is legelsőbbrendű munkája a gyűjtés, amire Bartók is, Kodály is sürgetően hívják fel a társadalom figyelmét. (Miért és hogyan gyűjtsünk népzene? A magyar népzene. Előszó.) Az igaz, hogy alapjában egész dallamkincsünk felszínre került már, tehát a felfedezés boldog izgalmból a mai gyűjtőnek már édeskevés marad. De nem is ez a fontos, hanem minél több változat (vagyis értékes összehasonlítási anyag) felkutatása és olyan problémák felvetése, melyeknek megoldása csak gyűjtőmunka kapcsán, a néppel való közvetlen érintkezés útján található meg. Különbösen is a gyűjtés által nem érintett községek száma még olyan nagy, hogy meglepetésekre is el lehetünk készülve. Az Emlékkönyvben éppen csak egyik legrégebb és legérdemesebb gyűjtőnk, Lajtha László számol be ilyen meglepetésről (Újra megtalált magyar népdaltípus): 1940-ben, az erdélyi Szék községben egész csomó 16 szótagos dallamra akadt, amilyenre idáig csak egy-két példát lehetett felhozni, a behatóbb tanulmányozás reménye nélkül. Kiss Lajos cikkével kapcsolatban (Szlavóniai magyar népdalok) gondolnunk kell arra is, hogy mennyi munka halmozódik fel gyűjtőink számára a jó ideje elzárt területeken. Lelkes és jó gyűjtőnk szép számmal akad; de egy-egy kutató sohasem érheti el az ideális célt: egyes vidékek dallamainak teljes felgyűjtését. Berze Nagy János baranyai gyűjtése mutatja, hogy ez csak nagyobb számú kutató közös munkájával valósítható meg; ezek azonban szakemberek legyenek, vagy legalább is kellő előképzés után, állandó szakszerű ellenőrzés alatt működjenek, különben az eredmények megbízhatósága bánja meg. Kodály és a Kodály-tanítványok hatása a legifjabb nemzedékre akkora, hogy joggal remélhetjük egy gyűjtő-generáció kialakulását. Most már intézményeket sorolhatunk fel, ahonnan gyűjtőfiatalok kerül ki, pl. a Zeneművészeti Főiskola tanárképzőtanfolyama, vagy a sárospataki és debreceni kollégium. Az utóbbinak tanára, Csenki Imre, testvérével együtt a cigánydallamok gyűjtésében munkálkodik; emlékkönyvbéli beszámolójuk alapján gyűjtésük komoly eredményeket ígér. Kutatásuk, úglátszik, meg fogja erősíteni Bartók, Lajtha és Major Ervin felfogását: cigány eredetű énekelt dallamok vannak a nem muzsikus cigányoknál; a hangszeres cigányzene csak átvétel, illetőleg más osztályok zenéje cigányosan előadva.

Olvasóink előtt ismeretes, hogy az Akadémia és a Rádió jóvoltából a dallamok gyűjtéséhez már gramofonlemezeket is használnak. Arra azonban nem sokan gondolnak, hogy milyen fáradságos és pepecselő külön munkát ad a felvett dallamok lejegyzése úgy, hogy a kótaképnél a dallam sematikus vázát adja, hanem az egyéni előadás minden kis finomságát pohtosan visszatükrözze. Bartók és Kodály, a Néprajzi Múzeum Lajtha köré gyűlékező szakemberei és Deutsch Jenő megérdemlik, hogy ilyenirányú munkájukról megbecsüléssel vegyünk tudomást.

Kodály az említett előszóban a legszükségesebbnek és legfontosabbnak az olyan gyűjtést tartja, amelyben a dallamok élettana, a közösség életével való kapcsolata és elterjedésének vizsgálata áll a munka középpontjában. Kerényi György ormánysági gyűjtése után Vargyas Lajos az abaujmegyei Áj, Járdányi Pál a kolozs megyei Kidé község zenei életéről ad összefoglaló képet, Manga Pál pedig a nyitra megyei Menyhe vallási népszokásainak részletes tanulmányt. Az ilyen munkákból derül ki, mi is a zene a nép életében. A népdal itt nem üvegházi növény, hangversenyanyag vagy ünnepi különlegesség többé. Szinte ijesztő közelségből látni új, idegen erők beözönlését, dallamok pusztulását, de valami titokzatos alakító erő jelenlétét is, hasonlót a talajhoz, mely a beléültetett növénynek új ízt és formát ad.

Gyűjtőink buzgalma sok ilyen értékes eredménnyel szolgálna, ha helyzetük, különösen egy tekintetben, nem lenne nehéz; nem akadnak kiadóra. Példának a katolikus egyházi népének oly sokáig elhanyagolt területét hozhatjuk fel. Bálint Sándor után Volly István hatalmas, összehasonlító munkára fontos anyagot tárt fel; Kerényi Györgynek is többszáz dallamra menő karácsonyi népénekgyűjteménye áll készen. Munkásságuk méltán számíthatna egyházi körök érdeklődésére.

Sajnos, a feladatokhoz képest még mindig nagyon kevés a munkás. Még nem találjuk szakemberét a népi énektechnikának, a hangszín és hangsúly, a hangterjedelem, a zenei hallás, a felfogóképesség kérdésének. Nem találunk olyan munkát sem, mely bővebben foglalkoznék a népi muzsikusokkal, bandákkal és hangszerekkel. Az Emlékkönyv is nem muzsikus tollából közöl két hangszer — illetve halláskérdésbe vágó tanulmányt: az egyik Viski Károly szellemes nyelvtörténeti cikke a hegedűről, melyben hangutánzó szót vél felfedezni, a másik Márkus Mihály érdekes írása a jolsvai kolompkészítésről, mely hallásvizsgálati feladatokra hívja fel a figyelmet.

Ennyit a „falusi munkáról“. A feladatok másik részét Kodály „könyvtári munkának“ mondja. De mindjárt meg is jegyzi: „Itt is előnyben lesz, aki egyszersmind gyűjtő s élőszóból, nemcsak papírról ismeri a néphagyományt. Akiben nem él az eredeti hallásképzeteből alakult teljes képe a népdalnak, lépten-nyomon hiányát fogja érezni.“ Megszívlelendő igazság. Tekintetbevételével az elvont munka is a valóságba kapcsolódik. Példárá az Emlékkönyvben is az olyan rendszerező tanulmány, mint Dincsér Oszkáré (A változat a magyar népzenei kutatásban), vagy Szentjóni Miklóse (Szöveg és dallam kapcsolata a magyar népdalban), sőt az olyan, első tekintetre csak zenetörténeti szempontokra tekintő írás is, mint Prahács Margité (A nemzeti kórus-stílusok kibontakozása).

A könyvtári munka eddig a legnagyobb eredményt a folklóre- és a zenetörténeti összefüggések megállapításához nélkülözhetetlen forráskiadások terén érte el. Bartha Dénes és Szabolcsi Bence nevéhez fűződik a XVI—XVIII. század dallamainak feltárása (Hoffgreff-énekeskönyv, Tinódi dallamai, a kuruc-korszak zenéje, a diák-melodiáriumok anyaga). Mindkettőjük munkássága ismert a külföldi irodalomban is. Szabolcsi a folklóre- és zenetörténeti kapcsolatok felkutatásában a legnagyobb erudícióval rendelkezik. Az irodalom és a magyar népdal ismerete, nagy átfogóképesség, nyugodt mérlegelés jellemző megállapításaira (érdemes összehasonlítani cikkét — A primitív dallamosság: a hanglejtéstől az ötfokúsáig — Danckert hasonló tárgyú tanulmányával).

Az egyházi énekeskönyvek anyagán lassabban indult meg a munka. Katolikus részen Papp Géza feltáró és összevető munkássága ígér szép eredményeket; a graduálisok hatalmas sorát, sajnos, még mindig nem nyitották meg az összehasonlításnak; középkori liturgikus dallamaink rendszerező közlését is csak 1941-ben kezdte meg e sorok írója.

Egészen furcsa a helyzet a XIX. század problémái körül. Mindnyájan tanúi vagyunk annak a zenei vitának, mely a népdal és a „magyar nóta“ körül folyik és amelyben oly váratlan buzgalommal a laikus társadalom is résztvesz. Bartók ugyancsak biztatta a „magyar nóta“ híveit, hogy különösen a múlt század nótaszerzőinek munkásságával foglalkozzanak, mert igen nagy szükség volna rá, de a lelkesedők művei csak váratnak magukra. A kiadók sem buzgólkodnak a téma körül olyan mértékben, mint az új nótakiadványok körül. Így megint csak az ismerős neveket kell megkérdeznünk. Bartha Dénes munkásságának eredménye, hogy az újabb magyar népdalstílusra mára XVIII. században rátaláltunk. Major Ervinkutatásaaverbunkos körül teremtett világosságot: most már tudjuk, hogy nem cigány, hanem legnagyobbbrészt magyar szerzők műve ez a műfaj, sok bécsi és olasz hatással. A XIX. századi nótaszerzők rendszeres, tudományos tanulmányozása csak az akadémiai gyűjtemény összeállításával kapcsolatban folyik. Dallamaikat rendszerezve összegyűjtik, de monografikus ismertetésük, amitől pedig a népi és úri osztály ízlésbeli egymásrahatásának kérdésére esnék világosság, még hiányzik (csak Kerényi György Szentirmay-monografiá-

járói van tudomásunk). Itt volna a legnagyobb szükség segítségre a munkások hiánya egyik oka a nagy kiadás késésének is.

Utoljára hagytuk, pedig mindnyájan tudjuk: népzene-tudományunk legégetőbb kérdése a nagy népdalgyűjtemény megjelenése. Nyissuk ki az Emlékkönyvet: honnan van az, hogy a legtöbb magyar tanulmány írója csak problémafelvetésről, vagy további részletes vizsgálatok szükségességéről beszél? Nem rajtuk múlik, hogy a kutatás sokszor csak a bizonytalanban való keresgélés és egy-egy találó megoldás csaknem szerencse dolga. Nemcsak, Manga panaszkodik, hogy munkájában nem volt kéznél Kodály menyhei gyűjtése és emiatt elmaradt, talán örökre, egy különleges dallamcsoport 30 éves sorsának felderítése. A többinek is az az asszociációs anyag hiányzik, aminek segítségével gyorsan találhatnának kapcsolatokra. Egyelőre ott állnak a bezárt raktár előtt és mohón kapnak egy-egy elhullajtott dallam után, hogy ellenőrizhessék, jó úton járnak-e?

Bizony, a magyar népzene-tudomány számára az Emlékkönyvben legértékesebb a miniszteri előszónak az a mondata, mely a közeljövőre ígéri a nagy Corpus megjelenését. Ez az esemény olyan életbevágó élménye lesz a magyar zene-tudománynak, mint az ősi népdal átélése volt az új magyar zeneszerzésnek.

RAJECZKY BENJAMIN